

Shukhrat (or how to evaluate the legacy of the past?)

Ulugbek KHAMDAMOV¹

Institute of Uzbek language, literature and folklore

ARTICLE INFO

Article history:

Received January 2023

Received in revised form

10 January 2023

Accepted 25 February 2023

Available online

15 March 2023

Keywords:

middle generation,
evaluation criteria,
new perspective,
context of the period,
heritage of the past,
tradition and innovation.

ABSTRACT

This article analyzes the question of how to evaluate the literature of the soviet era in general, on the example of the work of Shukhrat, a representative of the “middle generation” in Uzbek literature – writer, poet, and dramatist. The life and work of Shukhrat, a prominent representative of Uzbek literature, his artistic skills, and his own style are reflected in his works. In Shukhrat’s works, artistic thinking acquires meaning for all times, serves to enrich the meaning of a person, and shapes his thinking. We aim to re-examine the great literary heritage created by the writer with an impartial attitude. Also, the books published after the writer’s death “Image of Thought” and “In Memory of Contemporaries of Fame” are analyzed.

2181-3701/© 2023 in Science LLC.

DOI: <https://doi.org/10.47689/2181-3701-vol1-iss2-pp111-119>

This is an open-access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

Shuhrat (yoki o‘tmish merosini qanday baholash kerak?)

ANNOTATSIYA

Kalit so‘zlar:

o‘rta avlod,
baholash mezonlari,
yangicha qarash,
davri konteksti,
o‘tmish merosi,
an‘ana va novatorlik.

Ushbu maqolada o‘zbek adabiyotida “o‘rta avlod” vakili – adib, shoir va dramaturg Shuhrat ijodi misolida, umuman, sho‘ro davri adabiyotini qanday baholash kerak, degan masala ko‘tarilgan. O‘zbek adabiyotida o‘z o‘rniga ega zabardast adib Shuhratning hayot va ijodi, badiiy mahorati, uslubi uning yaratgan asarlarida namoyon bo‘lgan. Shuhrat asarlarida ilgari surilgan g‘oyalar barcha zamonlar uchun mazmun-mohiyat kasb etib, insonning ma‘nan boyishiga xizmat qiladi, tafakkurini shakllantiradi. Maqolada adib tomonidan yaratilgan katta adabiy merosni qaytadan, xolis munosabat bilan o‘rganish maqsad qilingan. Shuningdek, yozuvchi vafotidan keyin chop etilgan “Fikrning surati” hamda “Shuhrat zamondoshlari xotirasida” nomli kitoblar tahlil etilgan.

¹ Doctor of Philological Sciences, Professor Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan, Head of the department “20th century Uzbek literature and current literary process”, Institute of Uzbek language, literature and folklore. E-mail: ulugbek1968.68@mail.ru

Шухрат (или как оценить наследие прошлого?)

АННОТАЦИЯ

Ключевые слова:

среднее поколение,
критерии оценки,
новая перспектива,
контекст эпохи,
наследие прошлого,
традиция и новаторство.

В данной статье поднимается вопрос о том, как оценивать литературу советской эпохи в целом, на примере творчества Шухрата, представителя «среднего поколения» в узбекской литературе – писателя, поэта и драматурга. В его произведениях нашли отражение жизнь и творчество видного представителя узбекской литературы Шухрата, его художественные способности, собственный стиль. В произведениях Шухрата художественное мышление обретает смысл на все времена, служит для обогащения смысла человека, формирует его мышление. Мы стремимся беспристрастно пересмотреть литературное наследие, созданное писателем. Также анализируются книги, изданные после смерти писателя «Образ мысли» и «Шухрат в памяти современников».

KIRISH

U yoki bu davr va unda yashab o'tgan har qanday siymo faoliyatiga baho berar ekanmiz, odatda, biz o'z davrimiz kayfiyati, qonun-qoidalari, qabul qilingan normalariyu qadriyatlaridan kelib chiqib ish tutamiz. Xo'sh, bu tutim qanchalar o'zini oqlaydi?

Ha, davrlar o'zgarib turadi. Bu o'zgarishlar esa baholash mezonlariga ham ta'sir qiladi. Chunonchi, yurtimizga mustaqillik nasib bo'lgandan keyin avvalgi davrlarda yaratilgan adabiy meroslarga qarashlarda jiddiy o'zgarishlar yuz berdi. Buning ijobiy tomonlari bor, albatta. Biroq, ayrim o'rinlarda, tog'oradagi mag'zava suviga qo'shib ichida qiyqirib turgan top-toza bolajonlarni ham to'kib yuborish hollari sodir bo'ldiki, bu endi o'ta salbiy hodisa. Ya'ni "yangicha qaraymiz, hamma narsani, shu jumladan, baholash mezonlarini ham yangilaymiz" deya goho o'taketgan nigilizmga yo'l qo'ydik, o'zimizgacha bo'lgan ayrim sog'lom ildizlarga bolta urdik. Uzoqqa bormaylik, ana, "sobiq sovet davri adabiyotini bugun qanday baholayapmiz?" degan savol ko'ndalang bo'lar ekan, uning javobi har doim ham kishini to'la qanoatlantirmaydi. Chunki bugungi o'zbek adabiyotshunosligida yaqin o'tmishni (sobiq sovet davrini!) ko'proq tanqid qilish, uzoq o'tmish va bugunni esa ideallashtirishdek manzaralar kuzatilmoqda. Bu narsa, ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlardagi bahsu munozaralarda yaqqol seziladi. U yerda haqiqiy professional tanqidchilar, adabiyotshunos olimlar emas, balki adabiyot va san'atdan u yoki bu darajada xabardor, qo'lida tuzukkina qalami bor zamondoshlarimiz tez-tez sovet davrida yashagan yozuvchi, shoir, dramaturg, olimlarni u yoki bu misrasi va yoxud asari uchun ommaviy sazoyi qilish holatlari uchrab turibdi. Natijada, ko'pchilik o'quvchi tasavvurida sovet davrida bitta ham o'z millatini chin yurakdan sevib, unga xizmat qilgan haqiqiy, mard ijodkor yo'qdek tasavvur yaratilmoqda. Bu esa, mavjud haqiqatga zid holdir.

Avvalo, baholashning eng yaxshi mezonlari aynan bizning qo'limizda deb, kim aytdi bizga?.. Agar shu mantiqdan kelib chiqadigan bo'lsak, vaqtlar o'tib, bugungi kun yaratgan davr o'rnini tamomila o'zga bir davr egallashini ham tasavvur qilaylik. Demak, u davrda yashagan odamlar bizning davrimizni o'z "qarich"lari bilan o'ichay boshlashadi, shundaymi?.. Xo'sh, bu yo'lni biz qanchalik to'g'ri deb bilamiz?..

Ko'rinadiki, u yoki bu hodisa va kishi faoliyatiga baho berar ekanmiz, "davri konteksti" degan tushunchadan kelib chiqish kerak bo'ladi. Ya'ni, avvalambor, har bir masalaga davri kontekstida qarash degan tushuncha mag'zini yaxshilab chaqib olishimiz lozim. Bu degani shuki, u yoki bu siymo va uning faoliyatiga baho berar ekanmiz, u yashagan davri mohiyatini teran tushunib olish taqozo etiladi. Buni qilmas ekanmiz, hech qachon masalaga to'g'ri yondasha olmaymiz. Yondashuvning maqbul prinsiplarini belgilab olganimizdan so'nggina baholash(aksiologiya)ning galdagi bosqichiga kelamiz. Unda biz umuminsoniy va umumzamoniy mezonlarga suyanishimiz kerak bo'ladi.

Asosiy qism. O'zbek adabiyotida XX asrning "o'rta avlodi" deb atalgan A. Muxtor, S. Ahmad, Shukrullo, S. Zunnunova, Shuhrat kabi shoir va yozuvchilaridan salmoqli meros qolgan. Lekin bu merosni bugungi kun imkonlari darajasidan turib baholashga tutinar ekanmiz, ayrim o'rinlarda ularning haqlariga xiyonat qilib qo'yilayotgandek tuyulaveradi menga. Adabiyot ilmida "badiiy tafakkur tadriji" degan tushuncha bor. Uning sodda ma'nosi shuki, badiiy fikr ijtimoiy-siyosiy, madaniy-pisxologik hayot ta'siridagi dunyoqarash bilan birga sekin-asta evrilib-o'zgarib boradi. Ya'ni, aytaylik, o'zbek adabiyotidagi 60- va 70-yillar avlodi degan mashhur avlodlar ana o'sha "o'rta avlod" merosisiz biz bilgan darajada shakllanmasligi mumkin edi. E. Vohidov aytmoqchi, "Pillapoya bo'ldim senga azizim, Sen ham gal kelganda pillapoya bo'l". Bu fikrni E. Vohidovdan burun aynan 50-yillar avlodi vakilasi S. Zunnunova shunday tarzda ifodalagan edi:

Zinalar, zanalar, buyuk zinalar,
Sizsiz ulg'aymaydi tarixda hech kim.
Bitta pog'anangiz bo'lsam koshkiydi,
Kimdir bosib o'tib oldinga yursa,
Hech qanday umrga kelmasdi rashkim.
Unutilgan bitta pog'ana bo'lib,
Sharafli, muborak shu yo'lda tursam... (1963-y.)

Xuddi shunday, A. Oripovning mashhur bir she'rining mashhur bir baytida aks etgan xitob kurtaklari salaf shoir Shuhrat she'rida turibdi:

Beruniy kitobin varaqlab Kolumb
Okean ortiga yo'l olgan deysan.
Bas, unda nimaga Beruniy qolib,
Kolumbning sha'niga qo'shiq to'qiysan?..

Oripovning qaysi she'rini, qaysi xitobini nazarda tutayotganim darrovgina yodingizga tushgandir, albatta...

Yo'q, bu yerda gap taqlid haqida emas, balki ijodiy ta'sirlanish, an'nanani yana-da go'zalroq, yana-da mukammalroq tarzda davom ettirish ustida borayotir.

Savolni ustoz qo'ydi, shogird esa uni qoyilmaqom qilib davom ettirdi:

Amerika – sehrli diyor,
Uxlar edi Kolumb ham hali.
Dengiz ortin yoritdi ilk bor
Beruniyning aql mash'ali.
Kolumbda bor alamim manim,
O'zbekiston – Vatanim manim!

Badiiy tafakkur tadriji aynan mana shu tarzda shakllanadi, biri (odatda, yosh avlod) ikkinchisidan (odatda, katta avlod) ulgu oladi. Bas, shunday ekan, har qanday salaf avlodni, ularning ijodini inkor qilmoqqa tutungan ayrim yosh avlod vakillarining

oyoqlari, aslida, o'zlari inkor qilayotgan avlodlar tuprog'ida mustahkam turgan bo'ladi. Lekin badiiy tafakkur tadriji qonuniyatlarini yaxshi bilmaslik ularni nigilizm botqog'iga botirib qo'yadi va baxtga qarshi "biz yo'q yerdan bino bo'ldik" deya ayyuhannos soladi.

Shuhrat bir o'rinda haqli ravishda she'riyatda juda yuksak parvoz qila olgan A. Oripovni "Men oddiy bir shamman, sen ulkan chiroq!" deya alqaydi. Bunday mardlik va tantilik har kimning ham qo'lidan kelavermaydi, aslida. O'z navbatida A. Oripov ham "Shuhrat siymosi" degan dilso'zlarida mana bunday iliq so'zlarni yozadi: "Biz tengilar adabiyot dargohiga kirib kelayotgan paytlarimizda azamat akalarimizdan iborat yozuvchilar avlodi ayni kuchga to'lgan chog'lar edi... Shuhratga qayerdan qachon qaramang, o'ngdanmi, so'ldanmi, oldindanmi, ortdanmi, pastdanmi, yuqoridanmi, har tomondan manaman degan o'zbek ko'rinib turadi. Mard, matonatli, bag'ri keng, xalqparvar o'zbek ko'rinib turadi" (1, 3-4-b). Bu yerda katta va yosh avlod vakillarining o'zaro bir-birlariga hurmat-e'tibori havas qilgulik darajada izhor etilgan.

Shu ma'noda biz haqli ravishda iftixor tuyadiganimiz 60- va 70-yillar avlodi nasriyu nazmida Shuhrat mansub o'rta avlod vakillarining ulug' xizmatlari bor. An'ana va novatorlik ana shunday namoyon bo'ladi.

So'zimiz baholash mezonlari to'g'risida ekan, bas, shu mantiqdan kelib chiqib, shoir, adib, dramaturg va munaqqid Shuhratning adabiy tanqidchilikda aks etgan qarashlariga bir qur nigoh tashlashni maqsad qildik. Zero, "Shuhrat qanday mezonlar yordamida badiiy asarlarni baholagan yoki uning e'tiborini kimlar, ularning qanday asarlari va nima uchun tortgan?.." degan savollarning javobi ko'pgina masalalarga oydinlik kiritadi, deb o'ylaymiz.

Undan oldin shuni alohida qayd etish kerakki, keyingi to'rt-besh yil ichida Shuhrat merosi qayta ko'tarilib, qissa va qator romanlari ("Sharq" nashriyoti, 2019), uch mo'jaz kitobdan iborat poeziyasi ("O'zbekiston" nashriyoti, 2018), shuningdek, "Shuhrat zamondoshlari xotirasida" (G'. G'ulom nashriyoti, 2018) nomli kitoblari chop etilib, o'quvchilar qo'lga yetib bordi. Yaqin uch-to'rt yilning nari-berisida esa, Shuhrat ijodi bo'yicha bir nomzodlik (M. Yodgorova) va bir doktorlik (N. Soatova) dissertatsiyalari yozilib, muvaffaqiyat bilan himoya qilindi. Zero, Shuhrat mansub o'rta avlod qoldirgan boy va ahamiyatli meros o'z munosib bahosini olishi kerak, toki bizning yaqin o'tmishdagi adabiyotimiz haqidagi tasavvurlarimiz yana-da to'g'ri va yana-da to'liq bo'lsin. Bundan tashqari, qo'limizda 2019-yilda "Sharq" nashriyotida bosilgan "Fikrning surati" nomli Shuhrat yon daftaridagi bitiklardan iborat kitobchasi ham bor. Kitobchaga akademik Abdulla A'zam so'zboshi yozgan. Demak, "Fikrning surati" hamda "Shuhrat zamondoshlar xotirasida" to'plami ushbu kichik tadqiqotimizning asosiy ob'yekti bo'ladi.

Shuhrat ko'p sinovlarni boshidan o'tkazdi. Aynan mana shu sinovlar biz bilgan Shuhratni "yaratdi". Aynan mana shu sinovlar yuqorida nomlari eslangan kitoblarning xamirturishi vazifasini o'tadi: "Hayot odamni umr bo'yi sinaydi, deyishganida, unchalik e'tibor qilmasdim. Bu ham bir gap-da, deb qo'ya qolardim. Yanglishgan ekanman... Hayot hammamizdan ko'ra Shuhratni ko'proq va keskinroq sinadi" deb yozadi o'zi ham ne-ne sinovlarni, qamoqlarni, ayriliqlarni boshidan kechirgan Xalq yozuvchisi Said Ahmad. Olim va tarjimon Sh. Shomuhamedov Shuhrat boshiga tushgan ko'rgiliklarni chamalab, beixtiyor Ayyub payg'ambarni yodga oladi. Ehtimol, bu qiyosda yaxshigina orttirma bordir. Lekin hayotlari silliq kechuvchi odamlarga solishtirganda Shuhrat kabilar chindan ham Ayyub payg'ambarlar hayotini boshidan kechirgandek taassurot qoldiradi-da. Ya'ni bu o'rindagi mubolag'a o'zini oqlaydi. "Shuhrat domlaning qiyin hayotini o'ylaganimizda u kishining iroda va matonatiga qoyil qolar edik va Ayyub payg'ambar qismati esga tushar edi" deb yozadi Sh. Shomuhamedov (1, 21.).

Said Ahmadga qaytamiz: “Kim biladi, yozadiganingni tezroq yozib qol, armon bo‘lib qolmasin, deb Xudo ko‘ngliga solganmi, Shuhrat kechayu kunduz tinmay mehnat qilardi. Oxiri u tildan qoldi. Barmoqlarining qalam tutishga majoli qolmadi. Endi u na bir so‘z ayta oladi, na dildagi gaplarini qog‘ozga tushira oladi...” Shundan keyin S. Ahmad xasta Shuhratni farzandlari uning uyiga – boqqa olib kelishganini xotirlaydi: “Bog‘imda avji luchchak shaftolilar pishgan paytda Shuhratni olib kelishardi. Bir vaqtlar so‘zga chechan, suhbat shirin Shuhrat endi mo‘ltirab, jimgina o‘tirardi. Ichida to‘planib qolgan gaplarini aytolmay, asabiylashardi. Shu xil so‘zsiz, bir-birimizga mo‘ltirab qarab o‘tirishlarimizning birida Shuhrat alam bilan ko‘ksiga mushtlay boshladi. Qo‘rqib ketdim. Nega unaqa qilayotganini bilolmay, hayron bo‘lib qarab turardim. O‘rnimdan turib, yelkalaridan quchoqlab, yuzlarini siladim. Uning ko‘zlaridan yum-yum yosh oqardi. U ichim kuyib ketdi-ku, bag‘rim yonib ketdi-ku, demoqchi bo‘lgan edi” (1, 13-14).

Shunday achchiq va mashaqqatli qismatni yashagan insongina qo‘liga qalam olib yozishga hammadan ham haqliroqdek tuyuladi menga. Zero, uning botini dardu alamga, yashalmagan hayotning hasratlariga to‘lib ketgan bo‘ladi-da. Lekin buni qarangi, Shuhrat taqdiri ana shunday sinovlarga to‘la bo‘lsa ham u hayot va ijodda yorug‘lik va yaxshilikka, sadoqat va oqibatga intildi, shularni targ‘ib qildi. Bu endi hammaning ham qo‘lidan keladigan ish emas. Shu ma‘noda, Shuhrat mahorat bobida o‘z davrining eng birinchi ijodkori bo‘lmagan esa-da, uning merosidagi yorug‘likka, yaxshilikka, ezgulikka bo‘lgan ishonch “manaman” degan yozuvchi-shoirlarning ijodidagidan ko‘p bo‘lsa ko‘pdir, aslo kam emas edi. Demak, Shuhrat o‘z hayoti va ijodi bilan odamlarga nur va ezgulik ulashdi. Bu esa, ijoddan, ijodkordan kutiladigan eng katta va eng tansiq ne‘matdir.

Hayotning umurtqani egib yuboradigan darajadagi og‘ir sinovlaridan o‘tish bu tajriba degani. Tajriba esa odamni ijodga yetaklaydi. Natijada, uning qalamidan hikmatlar to‘kiladi. “Fikrning surati” kitobchasidan Shuhrat domlaning bir o‘qishda ma‘nosi yodlarga muhrlanib qoladigan hikmatlari talay. “Mehnatni o‘ng qo‘l qiladi, tilla soatni chap qo‘l taqadi” deydi bir o‘rinda Shuhrat. Bu o‘sha “Suv keltirgan xoru ko‘za sindirgan aziz” degan ulug‘ hikmatning boshqa zamondagi ko‘rinishi, Shuhrat topgan yangi shakli edi. Zero, yangi zamonda “ko‘za” detalidan ko‘ra “soat” detali ko‘proq ishlatilar, ko‘proq tushunarli edi-da. Bas, Shuhrat ham ko‘hna haqiqatga o‘z zamonining to‘nini bichib berdi. Axir, har qanday yangilik yaxshi unutilgan eskilik emasmi... “Sovuq ham mevali daraxtni uradi”, “So‘ligan guldan asalari bol emmaydi”, “Kishilarning yuziga tanqid qilmaslik – raqibga cho‘ntagida musht ko‘rsatish”, “Men senga aytsam, moli yo‘q deb erdan, giyohi yo‘q deb yerdan kechma”... Bunday hayotiy kuzatishlar essensiyasi bo‘lib qog‘ozga tushgan oltin fikrlarni o‘qir ekansan, ularning tug‘ilishi uchun adib qancha mashaqqatli yo‘llarni bosib o‘tishi kerakligini, bosib o‘tganda ham, insonlik siyratini saqlab qolishi shartligini o‘ylab ketasan, kishi.

Shuhratning aforizmlari orasida ijodga tegishlilari ham serob. Masalan, bir o‘rinda “Pufak suv betida suzgandek, u ham hayot tubiga tusholmasdi” deb yozadiki (1, 12-bet), bu bevosita ijod, ijodkorlik undagi sayozlik va teranlik bilan ham bog‘liq. Ne yoziqki, hayot tubiga tushish va uni haqqoniy aks ettirish uchun ijodkorning qismati ham sinovlarga to‘la bo‘lishi kerak. Axir, ne-ne ma‘danlar ham o‘t-olovga tushibgina oltinu kumushga aylangusi. Buning boshqa yo‘li yo‘q. Taqdir palaxmoni Shuhratning o‘zini ham ana shunday olovlarga ayamay otgani rost. Zero, uning uch muazzam romani – “Shinelli yillar”, “Oltin zanglamas”, “Jannat qidirganlar” olov to‘la sinovli yillar, achchiq tajribalar hosilasidir.

Shuhrat o'zi ko'rgan, bilgan, o'zidan bitta katta avlod vakillari bo'lmish Oybek, G'afur G'ulom, Hamid Olimjon, Shayxzoda, Mirtemir kabi o'zbek, Ivan Turgenev, Lesya Ukrainka, Mirzo Tursunzoda singari rus, ukrain va tojik shoiru adiblar ijodlariga adabiy tanqidchi nigohi bilan qarab, maqolalar yozgan. Aytish joizki, qisqa va lo'nda maqolalarda nomlari zikr etilgan ijodkorlarning shaxsiyatiga doir fazilatlaru bitiklarining asosiy xususiyatlari to'g'ri ilg'ab tahlil etilgan. Ular bilan tanishib chiqqach, mabodo Shuhrat adabiy tanqid bilan professional darajada shug'ullanganda ham yaxshigina nom qozonishiga amin bo'lasan, kishi. Zero, uning bitiklaridan adibning o'zbek, rus va jahon adabiyotini mudom mutolaa va mushohada qilib yashaganining guvohi bo'lish mumkin.

Shuhratda nekbin nigoh bor, dedik. U adabiyotning har bir katta odimlaridan ulkan xayrlar izlaydi, ularni topadi, alqaydi, targ'ib qiladi: "...o'zbek adabiyotining ajoyib namunalari bo'lmish "Jaloliddin" va "Mirzo Ulug'bek" dunyoga keldiki, ularni haqli ravishda dramaturgiyamiz "generali" Maqsud Shayxzodaning azamat yelkasidagi qo'sh "oltin pogoni" deyishimiz mumkin" (4, 103.). Munaqqid shoir Shayxzodani ayni vaqtda "dramaturgiyamiz "generali" deya ta'riflamoqda. Demak, o'sha davrda Shayxzoda chindan ham yuqorida nomlari zikr etilgan asarlari tufayli o'zbek dramaturgiyasining yetakchisiga aylangan edi. Qolaversa, urush ko'rgan adib masalani harbiy atamalar bilan baholayaptiki, g'oyat tabiiy chiqqan: "general" va "qo'sh oltin pogon" degan epitelar shundan.

Shuhrat rus adibi Ivan Turgenev asarlari tahliliga bag'ishlangan "Umrboqiy adib" nomli maqolasida shunday yozadi: "Chexov va Gogolni ilk o'qiganimda o'ziga qattiq jalb qilmagan edi. Keyinchalik buning sirini bildim. Avvalambor, men uni aslidan o'qimagan ekanman. Keyin sho'xliklari tinmagan, hayot-past balandliklarini boshdan kechirmagan bolaligim hali buyuk adib mahorat bilan tasvirlagan kishi qalbining iztiroblaridan bexabar ekan. Keyinchalik – achchiq-chuchukni taniganimdan so'ng qayta o'qiganimda tasvirlangan kechinmadan yurak-bag'rimni parchalab, xayolimni bir necha vaqt o'g'irlab oldi" (4, 138). Bu yerda o'quvchi va uning badiiy asarni qabul qilishi, ya'ni retsepsiya bilan bog'liq muammo ko'tarilmoqda. Bu – badiiy asarni tushunish, unga yondashish, shuningdek, qaysi vaqtda qanday asarni o'qish kerakligi to'g'risidagi juda muhim fikr. Ya'ni asarning o'qilish va tushunilish darajasi yozuvchi va uning mahoratiga qanchalik bog'liq bo'lsa, o'quvchi va uning tayyorgarligiga ham shunchalik bog'liqdir, deyapti Shuhrat. Demak, buyuk asarlar qulfini ochib ichiga kirish uchun o'quvchi qo'lida shunga munosib kalit bo'lishi shart. Bunday kalit esa o'z-o'zidan qo'lga tushib qolmaydi, balki unga erishish yo'lida o'quvchi tinimsiz izlanishi, o'qib o'rganishiyu hayotiy tajribaga ega bo'lishi talab etiladi. "Esimda frontda yarador bo'lib gospitalga tushdim. Gospital sobiq maktab binosida edi. Maktab kutubxonasi saqlanib qolgan ekan. Qo'limga tushgan birinchi kitob Remarkning "G'arbiy frontda o'zgarish yo'q" degan romani bo'ldi. O'qib chiqdimu ichimni zulmat bosib ketdi. Ko'ngil hech narsani istamay qoldi, hamma narsadan hafsalam pir bo'ldi. Bu holni ko'rgan hamxonam – o'rta yosh kapitan: "Bekor Remarkni o'qibsiz. Urushning bunday og'ir kunlarida aslo uni o'qib bo'lmaydi. Juda dahshatli. Turgenevni o'qing, ko'nglingiz ochiladi, dedi" (4, 139). Ushbu parchadan o'qishning yana bir xiliga tegishli mohiyat siri ochilmoqda: o'quvchining kayfiyati, bu kayfiyatni keltirib chiqargan atrof-muhit ta'siriga qarab ham badiiy adabiyotni saralash kerakligi uqtirilmoqda. Remarkni hech qachon o'qib bo'lmaydi, deyilmayapti, bil'aks, "urushning bunday og'ir kunlarida" o'qish qiyinligi aytilmoqda. Zero, Shuhratning tashiyu ichkarisida zulmat sochayotgan o'sha urush jarayonlari kechmoqda ediki, bunday paytda

uning botiniga nur olib kirgich yorug' adabiyot zarur edi. Xuddi shunday holga o'n yilcha burun o'zbek talabalari ham duch kelishgan ediki, kamina buning guvohi bo'lgan edim. O'zbek filologiya fakultetidan uch talaba yigit mening oldinga kelib: "dunyo zulmatga to'la, unda yashash qiyin" deya yozg'irishganda, ko'ngillariga qo'l solib, "kimlarni o'qiyapsizlar?" deb so'raganimda Dostoevskiy, Kafka, Kamyu, Joys kabi "hazmi og'ir" mualliflar nomini sanashgandi. O'shanda men ularga asarlarida yorug'lik ko'proq mualliflarni, masalan, Rumi, Tolstoy kabi mualliflarni o'qinglar, keyin, ma'naviy immunitetlaring kuchga to'lganda, Dostoevskiylarni ham bemalol o'qiyverasizlar, deya maslahat bergandim. Bu yerda gap taqiq haqida emas, aslo, balki yosh, tayyorgarlik va kayfiyatga qarab, asarni tanlash ustida borayotganligini yaxshi uqib turibsiz, albatta.

Men Shuhratning "Fikrimning surati" kitobini chizib, yoniga belgilar qo'yib, taassurotlarimni yozib o'qidim. Chunki o'quvchini kitob shunga undaydi. Avvalo, Shuhrat o'z davrining "manaman" degan ulug' siymolariyu ularning o'zbek madaniy va adabiy hayotida qoldirgan izlariga to'xtaladi. Kitob Shuhrat yashagan davr kayfiyatidan so'zlaydi, uning siyratini suvratga aylantiradi, baland-pastliklaridan, mazmun-mohiyatidan xabar beradi. Biz, ko'pincha, bugungi kunning imkonlaridan kelib chiqib, "Qahhor undoq qilgan, Oybek bundoq yozgan" deya yozg'irishni, hatto ularga ta'na toshlarini otishni odat tusiga aylantirib borayotgan avlod vakillarimiz. To'g'ri, tarixni xolis o'rganishimiz, xatolar sodir etilgan bo'lsa, kim bo'lishidan qat'iy nazar, ularni yodga olishimiz, aytishimiz lozim. Lekin xatolar yuzga solinish uchun emas, balki saboq chiqarish uchun, mavridida aytilishi shart. Shuningdek, xatolar nima uchun sodir etilgani sabablarini o'rganmoq kerak. Keyin yana-da muhim bir masala borkim, bir-ikki xatosi uchun salaflar qoldirgan merosdan voz kechishga chaqirish biz sodir etishimiz mumkin bo'lgan eng mudhish xatolardan ekanligini uqmog'imiz lozim bo'ladi. Ya'ni xato qilganni muhokama qilar ekanmiz, o'zimiz ulardan-da kattaroq xatoga yo'l qo'ymaylik. Zero, biz kimmizki, o'zimizga bino qo'yamiz, o'z davrimiz haqiqatlarini birlamchi va eng oliy deb hisoblaymiz?!.. Axir, bu davr ham o'tadi, ertaga o'zga davrlar keladi va ularning ham o'z haqiqatlari bo'ladi. Chunki kechagina bizdan oldin yashab o'tganlar ham shunday, ya'ni eng so'nggi, eng oliy haqiqat bizniki, deb ishonishgan edi... Keyin nima bo'ldi? Davrlar almashdi, ayrim "haqiqat"lar o'zgardi. Demak, o'tgan zamonlar faoliyatini baholashning eng sog'lom mezoni shunday bo'lishi kerakki, u o'z bag'riga umuminsoniy va umumzamoniy qadriyatlarni maksimal darajada qamrab olgan bo'lsin. Masalaga shunday yondashadigan bo'lsak, sovet davrida yashagan yozuvchi va boshqa ijodkorlarning ham yutuq va kamchiliklari bor bo'lib, muhimi, ularga hurmat bilan munosabatda bo'lish burchimiz ekanini tushunib yetamiz. Biroq, ming afsuski, ko'p hollarda "ha, davr murakkab bo'lib, uning o'z talablari mavjud edi, Oybek yo Qahhor, Asqad Muxtor yo Shuhrat ana shu talablarga javob berib yashashi talab etilardi, bas, o'sha muhitda ularning yutuqlari bu ediyu kamchiliklari bu bo'ldi", deya xolis baholash o'rniga, ularning ijodida tuzumni alqagan manavinday she'r yoki hikoya bor, deya salaflarning butun boshli merosini yomonotliqqa chiqarishga urinishlar kaltabinlikdan boshqa narsa emas. Bunday qilishga esa hech kimning, ha, takror aytaman, hech kimning ma'naviy haqi yo'q. Zero, o'sha davrda, ular tushib qolgan muhitda siz o'zingizni qanday tutgan bo'lardingizu men qanday tutgan bo'lar edim – ma'lum emas. Shuhrat urush ko'rdi, juda ko'plab janglarda qatnashdi, yarador bo'ldi, urushdan keyin 25 yilga qamaldi (shundan besh yil "o'tirdi"), ozodlikka chiqqandan keyin insult bo'lib umrining o'n yilini xastalikda kechirdi. Lekin shunday bo'lgani holda, bitiklarida yorug'lik bor, hayotparastlik bor, yaxshilikni yoqlash, unga ovoz berish bor. Ustozlariga hurmat, do'stlariga yelkadoshlik,

raqiblarini kechirish – o‘ch olishdan, ularga mag‘zava to‘kishdan baland turish bor. Ha, Shuhrat shuncha sinovlardan insonligini yo‘qotmay, aksincha, uni muqaddas bayroqdek baland ko‘tarib o‘tdi, o‘ta bildi. Moskvada o‘lim to‘shagida yotgan ustoz Abdulla Qahhor uni -buni emas, aynan Shuhratni o‘z yoniga chaqirishi, sirlarini, so‘nggi iltijosini aynan Shuhratga yukunishi tasodifan ro‘y bergan deb o‘ylaysizmi, aslo bunday emas. Buning ortida urush ko‘rgan Shuhrat shaxsiyatiga bo‘lgan ulkan ishonch turadi.

O‘sha davrda yashab ijod qilganlarni o‘ylamay-netmay tanqid qilib tashlayveradigan o‘quvchilar, hatto adabiyotshunos olimlar Shuhratning manavi bitiklarini tez-tez o‘qib tursalar, foydadan xoli bo‘lmaydi: “Kunlardan bir kuni “Guliston” jurnalida Hamid Olimjonning “Ishim bordir o‘sha ohuda” degan bir she‘ri bosilib chiqdi. Lekin ba‘zi birovlarga she‘r yoqmadi, matbuotda tanqid qilina boshlandi. Keyinchalik she‘r qayta bosilmadi, shoirning kitoblariga kiritilmadi. Shu tanqiddan keyin Hamid Olimjon bunday qaltis she‘r yozmay qo‘ydi...” (4, 105).

E‘tibor bering, “Ishim bordir o‘sha ohuda” she‘rida hech qanday siyosiy motiv yo‘q, lekin shunga qaramay, tanqid bosimi ostida shoir u she‘rni kitoblariga kiritmayapti, qaytib unga o‘xshash she‘r yozmayapti. Nima uchun? Bu yo‘l to‘ppa-to‘g‘ri qatag‘onga olib borishi mumkin edi. Shuning uchun! Axir, bu avlod Fitrat, Qodiriy, Cho‘lpon kabi o‘z ustozlari hayotining fojia bilan yakun topganini o‘z ko‘zlari bilan ko‘rgan, qatiqni ham “puf”lab ichadigan bo‘lib qolgan avlod edi. Gap yozgan asarlarining mazmun-mohiyati uchun jismonan bor yoki yo‘q bo‘lish ustida borar ekan, Fitrat, Hamza, Qodiriy, Cho‘lpon kabi jadid, Oybek, G‘. G‘ulom, H. Olimjon, Mirtemir, Shayxzoda, Zulfiya singari 20 yillar, A. Muxtor, S. Ahmad, Shuhrat, Shukrullo, S. Zunnunovadek 50-yillar, ya‘ni o‘rta avlod asarlarida aks etgan ayrim murosasozliklarni o‘ylamay-netmay, chuqur mulohaza qilmay “shart-shurt” qoralab tashlash, yumshoq qilib aytganda, insofdan emas. Ilmiy til bilan aytganda esa, bunday tutim masalani davr kontekstidan uzib olib baholash deyiladi. Takror aytaman: xatoyu kamchiliklarni aytmaslik, eslamaslik kerak, deyilmayapti. Aytish, eslash kerak, lekin bu aytish va eslash ularning boshqa asarlarini ham o‘qimaslikka chorlash kabi johilliklarga olib bormasligi darkor, demoqchiman, xolos. Albatta, yuqoridagi murosasozlik kimdadir majburiyatdan, qo‘rquvdan yoki yaxshi mavqeyu e‘tibor ilinjidan, kimdadir mavjud tuzumga chin dildan, soddalarcha ishonishdan, endi hayot mana shunday ketadi, bas, shu hayotni kuylash lozim, deya o‘ylashdan ekanligini unutmamak, bas. Kuzatishlar shuni ko‘rsatmoqdaki, aksariyat ijodkorlar kabi Shuhrat ham o‘z davri g‘oyalariga chin dildan ishongan, bas, ularni shu ishonch bilan o‘z asarlarida targ‘ib qilgan. Buni Shuhrat domlaning uctozi G‘afur G‘ulom to‘g‘risidagi bitiklaridan ham bilsa bo‘ladi: “Ha, G‘afur G‘ulom buyuk odam edi. Buyuk kishilarning har bosgan izi muqaddas, qoldirgan merosi ibratdir. Ertasidan umidvor kishilar G‘afur G‘ulomni o‘qiydi. Istiqbol chirog‘ini yanada ravshan ko‘rmoqchi bo‘lgan she‘rxon G‘afur G‘ulomni o‘qiydi. Shonli hayotimiz bosib o‘tgan nurli yo‘lning badiiy solnomasini tasavvur qilishni istagan kitobxon G‘afur G‘ulomni o‘qiydi... Siysiy ongini badiiy barkamol ko‘rmoqni xohlagan o‘smirlar va targ‘ibotchilar G‘afur G‘ulomni o‘qiydi” (o‘sha manba, 83-bet). Hech bir shubhasiz ko‘rinib turibdiki, Shuhrat va undan burungiyo undan keyingi avlod vakillarining aksari o‘z davrining farzandi sifatida undagi siyosiy va ijtimoiy g‘oyalarga samimiy ishonganlar, o‘rni kelganda ularni o‘z asarlarida targ‘ib qilganlar. Bu – tarix. Xo‘sh, endi nima qilmoq kerak?.. Mavjud tarixga to‘g‘ri yondashmoq kerak! Biz uchun muhimi – shu. Boshqacha aytganda, biz tarixning ustidan qora chiziq tortish yo‘lidan emas, balki uning yutuq va kamchiliklarini e‘tirof etgan holda, har bir nuqtasidan saboq chiqarish yo‘lidan borish tarafdorimiz.

Yana Shuhratning o‘z baholash mezonlariga qaytamiz.

Shuhrat Mirtemirning mehnat sharaflangan bir she‘rini “dasturiy she‘r” deb atab, uning butun ijodidan shunday xulosalar chiqaradi: “Chindan ham shoir o‘z “yuragining do‘sti, ishonchiga” (mehnatga – U.H.) sodiq qoldi, u ijod uchun yolg‘iz talantning o‘zi kifoya qilmasligini yaxshi tushundi, mehnat qildi, ya‘ni hayotning keng oqimiga tushib, u bilan birga quloch otdi, uning faol ishtirokchisi va ijodchisi bo‘ldi” (4, 127). Ko‘rinadiki, Shuhrat shoir Mirtemir ijodining bosh xususiyatlaridan biri – hayotning ichiga kirib, uni aks ettirganligini, bunda ijodkorga mehnat yordamchi bo‘lganini to‘g‘ri qayd etmoqda. Zero, chindan ham haqiqiy ijodkor, avvalo, o‘z davrining urib turgan yurak tomiriga tashhis barmog‘ini qo‘yib, uning holidan atrofga (o‘quvchiga!) badiiy xabar berishi kerak. Qo‘ldagi “qalam”ning haqini faqat shunday oqlash mumkin. Shuhrat boshqa sahifada davom etib yozadi: “Kitobxonni maftun etish shoir uchun katta san‘at, buning uchun shoirning talanti, turmushni bilishi yetmaydi. U bilgan turmushni qunt bilan va yana qunt bilan, mehr bilan o‘rganishi kerak. Har bir so‘zning sayqalini, vaznini, rangini, zalvorini fahmlab o‘z o‘rnida ishlatishi, har bir satrni muttasil ma‘no manbai deb anglashi, har bir satrni katta asarning yetuk bo‘lagi deb tushunishi, har bir asarni jamiyat va jamoat oldidagi bir imtixon deb qarashi kerak bo‘ladi” (4, 128). Demak, Shuhrat ijod mohiyati va ijodkor burchini to‘g‘ri anglab, masalani to‘g‘ri qo‘ymoqda, “ijod nima?”, “ijodkor kim?” degan savollarga ham juda o‘rinli, zalvorli, asosli javob bermoqda.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, o‘zbek adabiyotida o‘z o‘rniga ega, o‘rta avlodning zabardast vakili adib va shoir Shuhratning hayot va ijodiga bir nigoh tashlashning o‘ziyoq yaqin o‘tmishimizni, unda yaratilgan “sovet o‘zbek adabiyoti” degan katta merosni qaytadan, xolis munosabat bilan o‘rganishimiz kerakligini ko‘rsatmoqda. Chunki bu meros sho‘ro davrida ulug‘langandan ulug‘langan bo‘lsa, mustaqillikning dastlabki o‘ttiz yilida ko‘proq tanqidiy kayfiyat bilan qarshi olindi. Endi bo‘lsa, merosga davr kontestida qarab, uni umuminsoniy va umumzamoniy mezonlar asosida ilmiy qayta ko‘rib chiqish davr talabi, vijdon amri, adabiyotshunos olimlar burchidir. Toki, murakkab davr chig‘iriqlaridan kim qanday meros, qanday vijdon bilan o‘tganini anglash, yo‘l qo‘yilgan xatolardan o‘git, erishilgan yutuqlardan esa ibrat olgan ko‘yi hayotbaxsh an‘analarni davom ettirish mumkin bo‘lsin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. “Shuhrat zamondoshlar xotirasida”. – Toshkent: “G‘.G‘ulom” nashriyoti, 2018, – 280-b.
2. Shuhrat. Roman va qissalar. – Toshkent: “Sharq” nashriyoti, 2019, – 760-b.
3. Shuhrat. Har umrning o‘z hissasi bor. She‘rlar. – Toshkent: “O‘zbekiston” nashriyoti, 2018, – 280-b.
4. Shuhrat. Fikrning surati. – Toshkent: “Sharq”, 2019. – 160-b.